

Varga Edith

## „AZ ÉLET ÁTMENET, A FÁK KIDÓLNEK”

### Óegyiptomi dialógus életről és halálról

Az ókori Egyiptom irodalmának egyik legérdekesebb dokumentuma, tartalmát, célzatosságát és szerkezetét tekintve pedig egyedülálló alkotása az a szöveg, mely egy berlini papiruszon maradt fenn (Pap. Berlin 3024), és amely első publikálójától AZ ÉLETUNT BESZÉLGETÉSE LELKÉVEL címet kapta. (A. Erman: DAS GESPRACH EINES LEBENS-MÜDEN MIT SEINER SEELE. APAW 1896.) Egyiptomi címe természetesen nincs. Az elején töredékes, egészét tekintve igen nehéz, lacunákkal megszakított, sok helyütt homályos és nehezen értelmezhető szöveget teljes egészében vagy részben többször lefordították, még többször interpretálták éppen a szöveg kivételes, az egyiptomi irodalmi hagyománytól és társadalmi normáktól idegen, azokkal szembeforduló tartalma miatt.<sup>1</sup> A mű a XII. dinasztia (i. e. 1990–1785) korából maradt fenn egyetlen példányban, de keletkezése az I. Átmeneti kor (i. e. 2140–2040 k.) idejére tehető. A szöveget a szokásoktól eltérően nem másolták az írnokiskolákban vagy a templomi archívumokban, jöllehet évezredes tradíció volt a legkülönbözőbb műfajú szövegek megismertetésének és az utókorra való hagyományozásának a másolás által végzett gyakorlata. Az ÉLETUNT azonban nem vált olyan művé – klasszikussá –, melyet tanítottak és ismételtettek. Az ok több mint valószínű az volt, hogy a szóban forgó dialógust nem tekintették jó példának és továbbításra érdemes hagyománynak, mely a későbbi generációk számára becsülni való gondolatokat közvetíthetett volna.

Az egyiptomi irodalom szerzői sok és változatos műfajban dolgoztak. A kultúra jellegéből adódott, hogy legnagyobb tömegben a vallásos művek, himnuszok, halotti szövegek (piramis- és koporsószövegek, Halottak Könyve, alvilági könyvek), rituálék, mitikus és mágikus szövegek készültek és maradtak fenn a sírokban és a templomokban, de ezek mellett, ha kisebb mennyiségben is, a profán irodalom számos műfaja élt és virágzott: intelmek, mesék, regényes elbeszélések, szatírák, hárfás dalok, szerelmes versek, életrajzok, bölcs mondások, melyek a földi lét hétköznapi vagy ünnepélyes eseményeit, tapasztalatait és tanulságait fogalmazták meg. Minden műfajnak megvolt a saját tradíciója, tematikája és stílusa. A szerzők, papok és tanult udvari emberek elenyésző kivétellel éppúgy névtelenek maradtak, mint a képzőművészet műfajaiban dolgozó mesterek. Az intelemirodalom legbecselesebb műveinek alkotóiként megnevezett kiváló személyiségek (mint pl. Ptahhotep, Kagemni, Dzsedefhor, Kheti vagy Amenemhat fáraó) ugyanis nem tekinthetők teljes biztonsággal szerzőknek, és nem lehetetlen, hogy mögöttük egy-egy névtelen író rejtőzik. Az irodalom inspirációs forrásai közül a legfontosabbak az elődök művei, a fáraó vagy a klérus utasításai (történeti és vallási szövegeknél) és a szerzők saját tapasztalatai voltak; egyben kollektív tapasztalatok: a társadalomé, amelyben éltek. A tradíciók meghatározó ereje folytán ritkán kerültek konfliktusba a fennálló renddel vagy az istenvilággal; műveik a hagyomá-

nyok által sugallt és az állameszmével, valamint a civil morállal egybehangzó mondanivalót fejezték ki.

Akár a hivatalosan hirdetett, akár a társadalmi erkölcs számára elfogadható témákat dolgozták fel, akár közösségi indíttatású cselekményt, akár a közösség egyik tagjának élményeit és kalandjait írták meg, a történetek (versek, biográfiák, bölcs mondások stb.) megnyugtató és boldog véget ígérnek, beilleszkednek az állam és a társadalom értékrendjének megfelelő eszmevilágba. Habár bőven szerepelnek bennük rendkívüli és csodás elemek, ezek megmaradnak a valószínűsíthető realitás talaján.

Az ÉLETUNT dialógusa a morális egyensúlyt, a vallási-társadalmi értékrendet alapként elfogadó irodalomban különleges, az egyiptomi szemlélettől merőben idegen és elutasításra ítelt helyet foglalt el, vagyis inkább kívül helyezte magát az elfogadott társadalmi normákon. Alapvető témája az öngyilkosság gondolatával viaskodó ember, aki párbeszédet folytat halhatatlan lelkével – **Bájával** –, azaz saját magával, a halálról és az életben maradásról. Már maga a téma is szentségtörésnek számított. Az egyiptomi túlvilágeszme lényege a közös megegyezésen alapuló doktrína szerint – legalábbis a túlvilági jogok általánossá válását követően, az I. Átmeneti kor kezdetétől – a halál utáni örök életben való hit volt, mely megfelelő rítusok és szertartások által minden igaz életet élt egyiptomit megilletett. Erőszakos beavatkozásról, a saját élet önkéntes megszakításáról jóformán szó sincs a szövegekben, sem a gondolat, sem a gyakorlat nem vert gyökeret a Nílus-völgyi kultúrában, mint ahogy például jelen volt az ókori Rómában vagy Japánban. Az egyiptomi társadalom egyik normája az élet szeretete volt. A hosszú életet és a békés öregséget az istenek ajándékának tekintették. Annak ellenére azonban, hogy a kultúra fő áramában a boldog örökkévalóság reménye dominált, és a sírok falképei – a földi lét örömeit transzponálva – a túlvilági élet idilli szépségét hirdették, a szövegekben megbúvó utalások arra vallanak, hogy a halált gyűlöletesnek tartották, és minél később kívánták elérni a „Szép Nyugatot”, mely a napnyugtát, a halált és a temetőt nemcsak szimbolikusan, hanem valóságosan is jelentette. Ez a félelem annyira természetes emberi magatartás, hogy a hiánya lenne inkább meglepő. A félelem, a kétely és a hártás azonban csak az életet dicsőítő irodalom vonulatának mellékágaiban nyilvánult meg (hárfás dalok, intelmek, siratóénekek); diadalt a túlvilág abszolút szilárdságába vetett hit szövegei arattak. – Az ÉLETUNT halálvágya súlyos és megdöbbentő eltávolodás ettől a normától. Az egyiptomiak rendhagyónak és elhallgattatásra ítélandőnek tartották a DIALÓGUS-t, s valószínűleg csak egy kis elit becsülte meg, amelynek számára a kézirat készült. Annál nagyobb revelációt keltett a modern tudósok körében. Az egyiptológusok ugyan a mű témájára rányomták – kétségkívül joggal – az „*unägyptisch*” bélyegzőt, de magát a szöveget „*nagy témának*” tekintették, egyetemes emberi problémának, amelyben kifejeződik a halál, a halál vonzereje és taszítása közötti küzdelem. Volt, aki a szöveg főszereplőjében magát a szerzőt látta (A. Scharff), más úgy vélte, hogy a férfi halálos beteg vagy olyan gazdag ember, aki elvesztette vagyonát (A. Hermann), ismét mások metaforákat véltek felismerni az ÉLETUNT dialógusában; a **Bá-lélek** és a Férfi közötti küzdelemben az ortodoxia és a szabad gondolat harcát (A. Scharff), a Ré-(Nap)kultusz és az oziriánus szkepticizmus megnyilvánulását (G. Lanczkowski), az idealizmus és a materializmus harcát (J. Francev) vagy éppen a privilegizált elit és a nyomorúságos nép szembeállítását (R. Weill), és mindannyian kiemelték vonzó hermetizmusát.

A szövegmagyarázók saját érzelmeik, ideológiáik és elidegenedtségük befolyása alapján értelmezték a DIALÓGUS-t, és a szöveg egyetemes emberi mondanivalóját mi

sem bizonyítja jobban, mint hogy a modern interpretációk mindegyike többé-kevésbé igazolható is a szövegben. Érdekes azonban rámutatni arra, hogy a történet egy jól meghatározható korban, előd és kortárs források rokon irányultságú környezetében született, az I. Átmeneti kor pesszimista irodalmi hagyományának vonulatában, ahol a személyes szenvedés és a szociális elkeseredettség (Ipu-wer, Neferti intelmei), a hedonizmussal párosult szkepszis (az Antef-sír felirataiból sarjadó hárfás dalok) megrázó látomásokat örökített meg. Míg azonban a rokon művek az élethelyzeteknek a naturalizmustól sem mentes drámai képeit idézik fel (mint pl. Ipu-wer: „*Bizony, a főrangúak szülőtteit a falakhoz vágják. A kívánt gyermekeket kiteszik a pusztába... Az ember megöli anyjától való testvérét...*”),<sup>2</sup> az Antef-szövegre rímelő hárfás dalok gyengéd melankóliával szólnak az élet szépségéről és a túlvilági létben való kételyről (mint pl. a Pap. Harris szövegében: „*Ezért hát ünnepelj meg egy szép napot... Lásd, senki nem vitte magával a javait. Lásd, senki nem jött vissza, aki elment*”),<sup>3</sup> az ÉLETUNT dialógusában az élet önkéntes megszakításáról van szó, és a konfliktus a főszereplő tudatában, önmagával való vívódásában zajlik. A Férfi (ő a főszereplő) az önmarcangolásban és panaszzkodásában társat keres és talál saját lelkében, a megszemélyesített **Bá**-lélekben.

Az egyiptomi személyiséget alkotó princípiumok közül, melyeknek meghatározott szerepük és jelentőségük volt az ember földi vagy túlvilági létezésében, három lélekforma alkotott egységet; a **Ká**, a vitális energia és az elhatározóképeség kifejezője, melyet felemelt két karral ábrázoltak leggyakrabban, az **Ákh**, az álló, tollkoronás ibisz-madárként megjelenített, de láthatatlannak tartott fénylélek, mely az éghez tartozott, és közvetített az istenek és az ember között, valamint a **Bá**, melyet a sírokban és a sírmellékleteken madártesttel és emberfejjel illusztráltak, s amely (aki?) a személyiség szellemi része volt, s a halál után, megszabadulva a fizikai test béklyóitól, előjöhett a sírból, és tetszés szerint elmehetett azokra a helyekre, ahol élő „társa” időzni szeretett. Egységet alkotott a fizikai lényvel, mint test és lélek, és egyikőjük sem boldogulhatott a másik akarától függetlenül. Az élő ember természetes vágya és akarata volt, hogy **Bá** lelke a halál után, őt reprezentálva kijöjjön a napvilágra, a **Bának** pedig el kellett kísérnie emberét a halálba, a temetőbe, a sírkamrába, ahol gyakran ábrázolták a múmia közelében.

Ez a tradíció mélyen gyökerezett az egyiptomi túlvilághitben, a lélekformák szerepéről kialakult elképzelésekben, és betartása a halotti rítusokkal összhangban az örök élet elnyerésének egyik alapvető feltételét jelentette, melytől még a pesszimista szövegek sem kívántak eltérni. Az ÉLETUNT dialógusában nemcsak az a botrány, hogy a főszereplő férfi meg akarja ölni magát, s ehhez meg akarja nyerni **Bá** lelkének beleegyezését, hanem az is, hogy a **Bá** ellentmond neki, nem akarja elkísérni olyan halálba, mely eltér a hagyományos folyamattól, a természetes elmúlás végpontjától. A **Bá** örök pusztulással fenyegeti meg emberét, mely a legszörnyűbb átok volt: az egyszeri és végleges megsemmisülés. Az egyiptomi tradicionális halál ugyanis szelid és ünnepélyes átmenetet jelentett a földi létből a túlvilági, örök létezésbe, míg a szabályokat megszegve, a világban működő igazságességemtől eltérve (a szívmerlegeléskor a szív és az igazság egyensúlya volt a boldogulás feltétele), az egyént elnyelte a pusztító végzetet jelképező szörnyeteg. Ettől a szerencsétlenségtől minden egyiptomi rettegett, ezt a pusztulást az ÉLETUNT hőse is el akarta kerülni, s ezért hívta lelkét segítségül.

Amikor az egyiptomi ember bajba vagy válságba került, legtöbbször a szívéhez fordult segítségért. A szívet az értelem és az akarat központjának tekintették, amely az életben és a túlvilági megmérettetésben magát az embert jelentette. Olykor a **Ká**-lélek

is adott tanácsokat nehéz helyzetekben. A DIALÓGUS-ban azonban rendkívüli, nem mindennapi vagy éppen ünnepi aktusról van szó. Ellenkezőleg: az élet önkéntes megszakításáról és az örökkévalóságba való menekülésről. A túlvilági boldog lét azonban csak a **Bá**-lélekkel együtt, vele egységben érhető el. Ezt a segítséget utasítja el a **Bá**, mintha azt mondaná: – Halj meg hát, ha az élet annyira a terhedre van, de ne számíts rá, hogy elkísérlek – s ezzel társát (s egyben saját magát is) a megsemmisülésbe taszítja. A Férfi nem meghatározott személy, sem neve, sem címe nem derül ki, de ez itt nem is fontos. Személyiség, akinek szavaiban célzások, fátyolos utalások és ellentmondások formájában gyötrelmes titkok tárulnak fel „partnere” előtt. Kettőjük vitája, vagyis egy és ugyanazon személy tudatában lezajló belső viaskodás, a halálba menekülni akaró és rettegésére, kétségbeesett vádaskodásaira választ váró individuum lelkiállapotának drámai közörlése zajlik a DIALÓGUS-ban. A Férfi szövege elkeseredett és szívbemerkolón szomorú, panaszait négy lírai költemény betételével teszi még súlyosabbá. A **Bá**-lélek azonban nem lágyul el az érvek hallatán, válasza mindannyiszor száraz, kioktató, néha durván zsaroló. Érvelésében odáig merészkedik, hogy – példátlan módon – a fizikai halál rémségeiről beszél (leírva a tetemek pusztulását és a temetetlen halottak látványát), megsértve a halált jótékony fátyolba burkoló egyiptomi normákat. Csak a szöveg végén enyhül meg és vált át baráti hangra, megbékélést ajánl, hogy bátorítsa „társát” az élet folytatására és szabályos befejezésére. (Egyes kommentátorok szerint a **Bá** végül beleegyezik az öngyilkosságba.) A küzdelem tehát életre-halálra szól, s ha nagyon szenved is az egyik fél, a másik nem kíméli. Az érzelmek egyik oldalon izzóan elkeseredettek vagy melankolikusan lágyságok, míg a másikon cinikusan szenvtelenek vagy sértően durvák. Jóllehet a dialógus műfaja mind a vallásos, mind a profán irodalomban ismert volt, a tudatban zajló párbeszédés vívódás, miként az az ÉLETUNT szövegében megjelenik, egyedülálló az egyiptomi irodalomban. A párbeszédés forma kiélezi az érvek és az ellenérvek harcát.

Az egyiptomi írás nem jelölte a magánhangzókat, s így sem a próza, sem a költemény ritmusa nem „hallható”. A kettő közötti különbségre a mondatok szerkezetéből és kiemelt tartalmi sajátosságaiból lehet következtetni. Az ÉLETUNT szövegében váltakozik a próza (a Férfi és a **Bá** elbeszélésében) és a költemény (I, II, III, IV), utóbbi ritmikusan ismétlődő háromsorosokban és kétsorosokban jelenik meg.

### Szöveg:\*

„[1]... [2]... [3]... nyelvük nem részrehajló.

[**Férfi:**] ... – Kinyitottam [4] a számat a **Bá**mnak, hogy feleljek arra, amit mondott: [5] – Túl sok ez nekem ma, hogy a **Bám** nem áll szóba [6] velem. Túl ságosan is nagy túlzás, mintha nem venne tudomást [7] rólam. (Bárcsak) ne távozna el a **Bám**, hogy figyelhessen rám! [8]... [9]... testemben, mint egy kötélcsomó.<sup>4</sup> [10] Bárcsak ne sikerülne elmenekülnie a szerencsétlenség napján! [11] Lássátok, a **Bám** félrevezet engem, de én nem hallgatok [12] rá, elvonszol a halál felé, mielőtt oda mennék, [13] tűzre vet

\* A töredékességből származó hiányokat pontok..., az írnok által elfelejtett, de a szövegből pontosan rekonstruálható szavakat ferde zárójelek //, az értelemszerű kiegészítéseket kerek zárójelek ( ) jelzik. A szövegsorok száma szögletes zárójelben [ ] áll. A párbeszédés tagolás elkülönítése az eredeti szövegben nem látható, az írás folyamatos, de a dialógus hangsúlyainak kiemelése érdekében ezek a részek itt új bekezdésbe kerültek. A szereplők személyének szögletes zárójelben [ ] való megjelenítése csak a fordításban szerepel, és a szöveg megértését szolgálja.

(engem), hogy elégedessen... [14]... [15]... Közelemben lesz a szerencsétlenség napján, és [16] azon az oldalon fog állni...<sup>5</sup> [17] Ő az, aki előjön, aki előhossa saját magát.<sup>6</sup> Oh, én **Bám**, [18] túl ostoba vagy, hogy csillapítsd a fájdalmat az életben, elvezetsz engem [19] a halál felé, mielőtt oda mennék. Tedd számomra édessé [20] a Nyugatot! Nehéz ez? Az élet [21] átmenet, a fák kidőlnek. Tipord [22] el a Rosszat, mérsékelj nyomorúságomat! [23] Ítéljen meg engem Thot,<sup>7</sup> aki megbékíti az isteneket! [24] Khonszu védjen meg engem, [25] ő, aki az igazságot írja!<sup>8</sup> Hallgassa meg Ré a panaszomat, [26] ő, aki irányítja a napbárkát!<sup>9</sup> [27] Védjen meg engem Iszdesz (istenség) a Szent Csarnokban... [28] ...mert a szenvedés (túlságosan) nehéz teher, [29] melyet rám helyezett.<sup>10</sup> [30] Íme, ezt mondta nekem a **Bám**: [31]

**[A Bá első válasza:]** – Nem vagy talán ember? Élő vagy, [32] nem? Mire mész azzal, ha gyötrődsz az élet miatt, [33] mint az az ember, aki a gazdagság (miatt panaszokodik)?!

**[Férfi:]** – Azt mondtam, nem megyek el, [34] amíg ez itt van.<sup>11</sup> Ha mégis elszöksz (tőlem), nem leszel [35] védett.<sup>12</sup> Bármely útonálló azt mondja: – megfoglak! [36] – de te halott vagy, (csak) a neved [37] él. Odaát<sup>13</sup> menedék van, kedves [38] a szívnek. A Nyugat – búvóhely, az evezés...<sup>14</sup> [39] Ha a **Bám** figyel rám, [40] ő, aki büntelen, és a szíve egyetért velem, szerencsés leszel. [41] Úgy intézem, hogy elérje a Nyugatot, mint [42] az, aki a piramisában van, akinek a temetéséről egy túlélő gondoskodott. [43] (Menedéket) csinállok a holttesteden,<sup>15</sup> [44] /úgy, hogy/ féltékennyé tehetsz egy másik **Bát** [45] a fáradságban.<sup>16</sup> (Menedéket) csinállok neked, hogy ne fázzál, úgy, hogy féltékennyé tehetsz egy másik **Bát**, [47] aki forró.<sup>17</sup> Inni fogok a tó vizéből, [48] árnyékot vetek neked [49] úgy, hogy féltékennyé tehetsz egy másik **Bát**, aki éhezik. /Ám/ ha [50] te ily módon taszítasz a halál felé engem, [51] sehol nem fogsz találni egy helyet Nyugaton, hogy megpihenj. Légy türelmes, [52] én **Bám**, fivérem, amíg eljön az utódod, [53] aki áldozati (ajándékokat) tesz, és a sírnál áll [54] a temetés napján, miután elkészítette a koporsót [55] a temetőnek.

A **Bám** kinyitotta a száját nekem, [56] hogy válaszoljon arra, amit mondtam:

**[A Bá második válasza:]** – Ha te a temetésre gondolsz, [57] (ez bizony) szomorú dolog, ez könnyekig elkeseríti az embert. [58] (Ez olyan, mint) elragadni egy embert a házából, hogy a halomra vessék. [59] Soha többé nem emelkedsz (onnan) fel, hogy meglásd [60] a napot. Azok, akik gránitból [61] építkeztek, akik csarnokokat emeltek finom mívű, kiváló piramisokban, [62] midőn az építők istenekké [63] váltak,<sup>18</sup> sírköveik (éppúgy) elpusztultak, mint (azoké) az elfáradtaké, [64] akik a folyóparton haltak meg utód nélkül. [65] Az áradás elveszi a maga részét, a nap úgyszintén, [66] a halak szólnak (csak) hozzájuk [67] a vízparton.<sup>19</sup> Hallgass rám! Lásd, jó az az embereknek, ha figyelnek! [68] Kövesd a szép napot, felejtse el a bánatot!

(Volt egyszer) egy ember, [69] a földcséjéjét szántotta. Megrakott a termésével [70] egy hajót, vontatva azt. [71] Midőn az ő ünnepnapja közeledett, látta, hogy feltámad [72] az északi szél sötétsége. Virrasztott a hajóban, [73] amíg leszállt a nap. Kijött a feleségével [74] és a gyermekeivel, de elsüllyedt a tóban, melyet elárasztottak [75] éjjel a krokodilok.<sup>20</sup> Ülve tért magához, [76] s megtörve (a csendet) így szólt: – Nem sírok [77] e miatt az anya miatt, aki nem jöhet ki többé a Nyugatról!<sup>21</sup> [78]... inkább bánkodom a gyermekei miatt, [79] akik összetörtek a tojásban, akik meglátták a Krokodil arcát, [80] mielőtt még éltek volna.<sup>22</sup>

Egy férfi ennivalót kért. [81] A felesége azt mondta neki: – Ez itt vacsorára van. [82] (Akkor) kiment... egy időre. [83] Amikor visszajött a házba, mintha másmilyen lett volna. Felesége [84] nyugtatgatta, de ő nem hallgatott rá... [85]... dühöngött...

**[Férfi:]** – Kinyitottam a számat a **Bá**mnak, hogy válaszoljak arra, amit mondott:

**[I.]** Lásd, [87] utálatos az én nevem,  
Lásd, még inkább, mint a keselyűk szaga  
[88] egy nyári napon, amikor forró az ég.

Lásd, [89] utálatos az én nevem,  
Lásd, /még inkább, mint/ a halzsákmányé  
[90] a halászat napján, amikor forró az ég.

Lásd, [91] utálatos az én nevem,  
Lásd, még inkább, mint a kacsák szaga, [92]  
még inkább, mint a vízimadarakkal teli nádasé. [93]

Lásd, utálatos az én nevem,  
[94] Lásd, még inkább, mint a halászsok szaga,  
még inkább, mint a mocsarak tócsáié, [95] ahol halásznak.

Lásd, [96] utálatos az én nevem,  
Lásd, még inkább, mint a krokodilok szaga,  
[97] még inkább, mint a homokzátönyé, tele krokodillal.

Lásd, [98] utálatos az én nevem,  
Lásd, még inkább, mint egy asszonyé (= feleségé),  
[akiről] hazugságokat mondtak [99] egy férfinak.

Lásd, [100] utálatos az én nevem,  
Lásd, még inkább, mint egy derék gyermeké,  
akiről azt mondták, [101] ahhoz tartozik, aki megtagadja.<sup>23</sup>

Lásd, utálatos az én nevem,  
[102] Lásd, /még inkább, mint/ a király városáé,  
mely zendülést forral [103] (urának) háta mögött.

**[II.]** Kihez beszélhetek ma?  
A fivérek gonoszak,  
[104] a mai barátok nem szeretik egymást.

Kihez beszélhetek [105] ma?  
A szívek mohók,  
mindenki elveszi [106] rokonai javait.

/Kihez beszélhetek ma?/<sup>24</sup>  
[107] A szelidség elveszett,  
erőszak sújt le [108] mindenkire.

Kihez beszélhetek ma?  
A Gonoszság arca elégedett,  
[109] a Jóságot földre teperték mindenütt.

Kihez beszélhetek [110] ma?  
Az, aki felbőszít egy embert a bűneivel, [111]  
megnevettet mindenkit a gonoszságá(vel).<sup>25</sup>

Kihez beszélhetek [112] ma?  
Az emberek rabolnak,  
mindenki kifosztja a rokonát.

[113] Kihez beszélhetek ma?  
A gazember [114] a bizalmas barát,  
a fivér (pedig), akivel együtt dolgozott (az ember), [115] ellenséggé vált.

Kihez beszélhetek ma?  
Nem emlékeznek a tegnapi.  
[116] Senki nem segít most annak, aki (egykor) segített.

Kihez beszélhetek ma?  
[117] A fivérek gonoszak,  
az emberek idegenekhez fordulnak [118] gyengédségért.

Kihez beszélhetek ma?  
Az arcok [119] elfordultak,  
mindenki lehajtja arcát [120] fivérei előtt.

Kihez beszélhetek ma?  
A szívek mohók.  
[121] Nincs emberi szív, amelyben bízni lehet.

Kihez beszélhetek [122] ma?  
Nincsenek igazak.  
Az ország [123] kiszolgáltatott a gonosztevőknek.

Kihez beszélhetek ma?  
Hiányzik [124] a szívbeli barát,  
ismeretlenhez fordul az ember, [125] hogy neki panaszkodjon.

Kihez beszélhetek ma?  
Nincs [126] elégedett ember.  
Akivel hajdan együtt sétáltunk, nincs [127] többé.

Kihez beszélhetek ma?  
Meg vagyok terhelve [128] nyomorúsággal,  
nincs bizalmasom.

[129] Kihez beszélhetek ma?  
A Gonoszság, mely elárasztja a földet,  
[130] nem ér véget.

[III.]<sup>26</sup> Olyan előttem ma a halál,  
 mint midőn [131] meggyógyul egy beteg,  
 mint kimenni újra baleset után.  
 [132] Olyan előttem ma a halál,  
 mint a balzsam illata, [133]  
 mint vitorla alatt ülni [134] szeles napon.  
 Olyan előttem ma a halál, [135]  
 mint a lótosz illata,  
 mint ülni [136] a részegség partjain.  
 Olyan előttem ma a halál,  
 mint [137] az út esőben [?],  
 mint midőn [138] katonáskodásból házába tér meg az ember.  
 \*Olyan előttem ma a halál,  
 mint [139] amikor megvilágosodik az ég,  
 mint amikor egy férfi [140] (felfedez) valamit, amit nem tudott.\*  
 Olyan előttem ma a halál,  
 [141] mintha vágyik újra látni házát az ember,  
 ki fogságban töltött el sok-sok évet. [142]

[IV.] Valóban, aki Odaát van, élő isten lesz,  
 [143] megbünteti a bűnt annál, aki elköveti.

Valóban, [144] aki Odaát van, egy lesz azok között,  
 akik a Napbárkában állnak,  
 és adományokat juttat [145] a templomoknak.

Valóban, aki Odaát van, bölcs lesz,  
 [146] (és) nem lesz akadályoztatva, hogy [147] Réhez folyamodjon,  
 amikor az szól.

Ezt mondta nekem a **Bám**:

[A **Bá harmadik válasza:**] [148] – Akaszd hát karóra a panaszod, én társam, [149] én fivérem! Tégy áldozatot a tűzre, [150] ragaszkodj az élethez, (akkor is, ha olyan) ahogy mondtad! Szeress itt engem, [151] tedd félre a Nyugatot! De, ha kívánatos, hogy [152] elérd a Nyugatot, és tested találkozik a földdel, [153] én leszálok, midőn te elfáradsz, [154] és együtt alkotunk egy lakóhelyet.

Befejeződött, [155] elejétől a végéig, ahogy leírva találták.”

Az ÉLETUNT szövege az I. Átmeneti korban, az Óbirodalom összeomlása után íródott. Az Óbirodalom az egyiptomi kultúra első virágkora volt, az abszolút monarchia kiteljesedésének korszaka, mely a későbbi évezredek nemzedékei előtt mindig példaként állt, de amelynek tökéletességét soha többé nem tudták elérni. A szilárd állam, az erős intézmények, a biztonság és az intellektuális alkotóerő sokoldalú kibontakozása a művészetekben és az irodalomban az erős királyi hatalom védelmét élvezte. Fél évezreden át az ország lakóiba mélyen beivódott, hogy az állam politikai, társadalmi és gazdasági stabilitásának záloga az istenkirályság, mely a fennálló rend(szer), a tradícióként megszilárdult etikai és vallásos értékek örökkévalóságát sugallta. Az összeomlás meglehe-



tősen hosszú agónia után a VI. dinasztia utolsó királyának kilencvenesztendős uralkodása végén következett be. A részekre szakadt ország önjelölt királyai szédítő iramban váltották egymást, és gyenge vagy éppen kegyetlen uralmuk alatt még saját körzetükben sem voltak képesek fenntartani a rendet. A Deltába idegen behatólok, beduin törzsek szivárogtak be, fokozva az általános zűrzavart. Polgárháború dúlt az országban, mindenütt anarchia uralkodott. A fellázadt nép elrabolta a királyt, feldúlta a palotát és a bíróságot, kifosztotta a gazdagokat, bandák garázdálkodtak az utakon, testvér testvére ellen támadt, éhség és fosztogatás volt mindenütt. A gyermekeket kitétték a sivatagba meghalni, s az emberek önként vállalták a halált a krokodiloktól hemzseggő folyóban, mely véres temetővé vált a belevetett halottaktól. A szegények birtokba vették a gazdagok vagyonát, a szolgák élvezték a luxust, a nincstelenek váltak nagy vagyonok birtokosaivá, s akik éheztek, most teli kamrával rendelkeztek.

A polgárháború sokkoló borzalmait és az addig örökkévalónak hitt rendben való csalódottságot, a pusztulás nyomán kitörő kétségbeesést és lelkiismeret-furdalást az I. Átmeneti korban keletkezett irodalmi művek közvetítették. A szerzők az átélt szörnyűségeket (Ipu-wer), a túlvilági lét helyett a földi örömök fontosságát (Antef), a szenvedések enyhítését és a humánus magatartás dicséretét (Merikaré) örökítették meg. A főrangú Ipu-wer szavaiból felháborodás és gyűlölet árad a régi rend felforgatóival szemben, és magát a királyt is felelőssé teszi az anarchiáért.

Amikor világossá vált, hogy a királyság stabilitása nem örökkévaló, és minden érték, mely addig megingathatatlanak látszott, mostanra romba dőlt, feltámadt a kétely a túlvilági eszmék érvényessége iránt. Voltak, akik az öngyilkosságot választották, mint végső megoldást, mások az élet örömeinek élvezeteibe merültek el. Melankolikus meditációk arra emlékeztettek, hogy minden mulandó, és a királysírok éppúgy romokká váltak, mint a legegyszerűbbeké, hiszen nem sikerült tartóssá tenni a halotti kultuszokat és ezáltal biztosítani az örökkévalóságot. Az illúzióvesztés és a szépségvesztés azt sugallta, hogy ha nem lehet befolyásolni a megismerhetetlen túlvilági léteket, a földi életet kell minél szebbé és élvezetesebbé tenni. A pillanat gyönyörűségét kell megragadni, mert a halál után a sikolyok soha nem mentettek ki egyetlen emberi szívet sem a temetőből.

Az átélt szenvedések azonban nemcsak elkeseredést, hanem új felismeréseket is szültek. A király isteni és mindenható lényének megkérdőjelezése nyomán követelményeket támasztottak az uralkodóval szemben: legyen igazságos, felelősségteljes, népének védelmező „jó pásztor”, aki megbünteti a gonoszokat, és megőrzi népét a csapásoktól. A fáraó leszállt az égből, emberközelbe került. I. e. 2050 körül a hadakozó kiskirályságokból két hatalmi csoport formálódott az északi (Hérakleopolisz) és a déli (Théba) országrészben, s az egymással vívott hosszú csatározásból végül a thébai hercegi család került ki győztesen. A XI. dinasztia már egy nagyjából egyesített országot mondhatott magáénak. Győzelme brutális volt, de hatásos, mert a szétszabdalt ország egyesítése és a vidéki fejedelmekkel való megegyezés lassan meghozta a békét. A Középbirodalom állama (i. e. 2050–1800 k.) magán viselte keletkezésének bélyegét; egysége mögött széthúzó erők működtek, és a királyi hatalom soha többé nem nyerte vissza az Óbirodalomban élvezett presztízsét. A thébai királyportrék nem istenkirályokat, hanem halandó, megrendítően magányos, olykor a brutalitásig szigorú uralkodókat ábrázoltak. Mély ráncaikban keserűség, szájuk szögletében nemritkán megvetés húzódik meg, szemük környékét beárnyékolja az öregség. Hová tűntek az Óbirodalom kortalan, fenséget sugárzó fáraóképmásai? Égi kiváltságukat elveszítve, halál

utáni sorsuk is alattvalóikéval volt közös, tetteiket ugyanaz a túlvilági bíróság ítélte meg Ozirisz előtt, mint a legszegényebb egyiptomiét.

Az I. Átmeneti kor forrongásai eltörölték a fáraó kizárólagos jogát a halál utáni életre. E kortól kezdve minden egyiptomi, életének kedvező megítélése után jogot nyert a halhatatlanságra. Ez a számunkra bizarrnak tűnő „demokratizálódás” azzal a szemlélettel járt együtt, mely elítélte az önkényt, az alattvalókat sújtó jogtalanságot, és nagy fontosságot tulajdonított az etikai értékeknek. A kor irodalma addig nem tapasztalt bőségben a csalódottság és a szenvedések mellett az igazságról, a jócselekedetéről és az erényekről szól. Ezt őrizték és teljesítették ki a későbbi korok irodalmi műfajai, beilleszkedve abba a morális áramlatba, mely az élet szeretetét, szépségét és a túlvilági lét boldogságát hirdette. Ettől a normától tért el a földi élet gyönyörűségeit dicsőítő és a halál utáni létben kételkedő szkeptikus irányzat, melyet először, drámai erővel az ÉLETUNT szövegében fogalmaztak meg, s amely a hárfás dalokban, a keserű intelmekben és bölcs mondásokban élt tovább.

A DIALÓGUS szerzője nem foglalt állást a gyűlölt élet folytatása és a túlvilági élet iránti kétely tekintetében, nem ítélte meg a párbeszéd amorális elemeit. Mesteri módon két pesszimista témát játszott ki egymás ellen, ám a szöveg végén nincs győztes vagy legyőzött. A feloldás éppúgy lehet az öngyilkosság, mint a földi sorssal való megbékélés. A kérdés, mely örök, emberi – nyitott maradt. A választ minden ember maga keresi, aki az életére és a halálára gondol, és vergődik a kétségek és a remények között.

### Jegyzetek

1. Fontosabb publikációk: R. O. Faulkner: THE MAN WHO WAS TIRED OF LIFE. JEA 42, 1956. 21–40. o.; W. Barta: DAS GESPRÄCH EINER MANNES MIT SEINEM BA. MÄS 18, Berlin, 1969; H. Goedicke: THE REPORT ABOUT THE DISPUTE OF A MAN WITH HIS BA. Baltimore, 1970. Fordítások és kommentárok: A. Scharff: DER BERICHT ÜBER DAS STREITGESPRÄCH EINER LEBENSMÜDEN MIT SEINER SEELE. SBAW 9, 1937; A. Hermann: DAS GESPRÄCH EINER LEBENSMÜDEN MIT SEINER SEELE. OLZ 42, 1939; R. Weill: LE LIVRE DU DÉSPÉRÉ. BIFAO 45, 1947; G. Lanczkowski: DER LEBENSMÜDE ALS ANTIOSIRIANISCHE SCHRIFT. ZRGG 6, 1954; M. Lichtheim: ANCIENT EGYPTIAN LITERATURE. 1. 163–169. o., Berkeley..., 1–3. 1976; O. Renaud: LE DIALOGUE DU DÉSPÉRÉ AVEC SON ÂME. Genève, 1991.

2. Leideni papyrus: A. H. Gardiner: THE ADMONITIONS OF AN EGYPTIAN SAGE. Leipzig, 1909 = Kákósy L. fordítása, *Antik Tanulmányok*, 1957. 326. kk. o.

3. Harris papyrus 500 (British Museum 10060,6 4–8). A teljes szöveg a Ramesszida korból származik, és I. Antef sírfeliratára vezethető vissza. Első közzlése: A. Erman: DIE LITERATUR DER AEGYPTER. Leipzig, 1923.

4. Valószínűleg a szorongásra utal.

5. W. Barta kiegészítése szerint: „mint Nehepu”: alvilági istenség.

6. A Bá a halál után előjöhethet a sírból, és járhat mindazon helyeken, hol egykor teste jól érezte magát.

7. Az írás és a bölcsesség istene, aki a túlvilági ítéletnél is jelen van, és felírja a mérlegelés eredményét.

8. Holdistenség, a thébai istentriász gyermeke. Itt minden bizonnyal az Ítélet Csarnokáról van szó, ahol Ozirisz előtt a bírák eldöntik, hogy a halott szíve – életének foglalata – megfelelt-e a világban működő igazság eszméjének.

9. A sólyomfejű Ré napistent említi, akinek égi hajójába akart a halott beszállni, hogy a Nappal együtt szülessen meg hajnalban.

**10.** Valószínűleg a Bára céloz, mert az előző sorokban a lelkét hibáztatja szenvedéséért.

**11.** Vagyis, amíg ez a probléma meg nem oldódik.

**12.** A Bá-lélek ugyanis éppolyan védtelen és kiszolgáltatott a teste nélkül, mint a test a Bá-lélek nélkül.

**13.** Vagyis a halál után az alvilágban vagy a túlvilágon.

**14.** Töredékes. Az evezés minden bizonnyal az égi óceánon hajózó isteni napbárára utal.

**15.** A Bá teste az ember teste. A Férfi itt a saját testéről, mint lelkének a holttestéről beszél.

**16.** A fáradtság a halál jelölésére szolgál. Ozirisz, a halottak uralkodója is viseli a „Fáradt szívű” jelzőt.

**17.** Célzás arra, hogy sem a hideg, sem a forróság nem jó a léleknek.

**18.** Azaz: meghaltak.

**19.** Már az Óbirodalom idején szokásos volt, hogy akinek nem volt temetése, mert vízbe fúlt, vagy napszúrás ölte meg, tetemét a folyóba vették, a halak közé. Itt „a vízpart halai” a part mély üregeiben megbúvó halakat jelentik.

**20.** Nehezen érthető szövegrész, amelyben ar-

ról van szó, hogy a vihar idején a Férfi kimenekült a hajóból a feleségével és a gyermekeivel, amikor a katasztrófa bekövetkezett. A továbbiakban kiderül, hogy reménybeli gyermekeiről beszél.

**21.** Szó szerint: „akinek nincs többé kijövele a Nyugatból”, azaz, aki nem kelhet már életre.

**22.** Vagyis azokért a gyermekekért bánkodik, akiket a felesége szülhetett volna, s akik úgy pusztultak el, hogy meg sem születtek. A tojás Egyiptomban is a születés szimbóluma volt.

**23.** Házasságtörésből származó gyermekről van szó.

**24.** Az irtók feledékenységéből kihagyta a kérést. A többi strófából kiegészíthető.

**25.** Célzás arra, hogy az emberek a hamisságot inkább szórakoztatónak tartják, mintsem felháborodjanak miatta.

**26.** Ezt a szövegrész a leghitelesebben és egyben a leglíraibban is Dobrovits Aladár fordította: AZ ÓKORI-KELET IRODALMAI, Budapest, 1944. 54–55. o. és VILÁGIRODALMI ANTOLÓGIA I., Budapest, 1952. 37. o. Ez olvasható itt, kivéve a \*-gal jelzett strófát, mely ott nem szerepel.

Schein Gábor

## AZ ANGYALOKNAK TÁRSAI...

– Csak szárnyam ne nőjön, csak úszni ne tanulj meg. – Az se lenne más beszéd, ha kitalálnánk angyalneveket, és belevésnénk őket asztalunkba:

Sztrichnin, Veronál, Cián. – És mondanák az angyalok: „Hiszen élő fiatalok van, ússzatok és szálljatok.” – És kezdődik ott a karok verdesése. – Mintha bennünket is csak

rajzolt volna valaki. – Alul a víz, aztán asztal, aztán levegő, s mi a vízben feloldódva: arzén, morfium, foszfor. – De a fiunkat az asztalra rajzold. – Nézd, mindjárt megtanul mászni.